

OLIJ TA'LIM MUASSALARIDA JAHON TARIXI FANINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

**XAYNAZAROV BAXROMJON
BAXTIYOROVICH,**

*1PhD, dotsent, Mirzo Ulug'bek
nomidagi O'zbekiston Milliy
universiteti*

Toshkent, O'zbekiston
a bahrom_bek@mail.ru

[https://doi.org/10.47689/STARS.
university-pp204-207](https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp204-207)

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassalarida jahon tarixi fanini o'qitishning dolzarb masalalari, xususan, so'nggi yillarda tarix fanini o'qitish bo'yicha asosiy yondashuvlar, zamonaviy qarashlar hamda ularning ta'lim sifatiga ta'siri bilan bog'liq jihatlar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, tarix ta'limi sifati va mazmuniga ta'sir qilayotgan holatlar tavsiflangan. Mazkur o'zgarishlarning talabalarni tarixiy jarayonlarni o'rganish, turlicha yondashuvlarni bilish va tushunishga yordam beradigan ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarix fanini o'qitish, jahon tarixi, formatsion yondashuv, sivilizatsion yondashuv, zamonaviy qarashlar.

Тарих таълим тизимида энг муҳим вазифаларни - ўқитиш, ривожлантириш ва тарбиялашни амалга оширади. Хусусан, ўтмиш хотирасини сақлаш орқали талабалар онгига фуқаролик фазилатларини сингдириш имконини беради. Тарих таълими ёшларда масъулият, меҳнатсеварлик, Ватанга муҳаббат, ижтимоий аҳамиятга эга ишларни бошқаришда иштирок этишга тайёрлик, ҳуқуқ ва мажбуриятларни рўёбга чиқариш, ўз қобилиятларини максимал даражада ривожлантириш каби фазилатларни ривожлантиришга қаратилган. Бугун тарих таълимнинг янги йўналишларини, жумладан, тарихни ўрганиш ва талабаларнинг тарихий билимларини ривожлантириш йўналишларини танлаш олдида турибди.

Тарих фанидан давлат таълим стандарти мазмуни ва унга ажратилган ўқув вақти билан боғлиқлигини таҳлил қилиш нафақат тарих фанини, балки уни ўқитиш самарадорлигини ҳам йўқотиш хавфини таъкидлаш имконини беради. Таълим жараёнида таълим вазифалари ҳам амалга оширилганлиги сабабли университет тарих фанини ҳам шу йўналишга йўналтириш мумкин. Аммо ўқув дастурини мафкуралаштиришга қайтиш мумкин эмас, шунинг учун зamonaviy тарихни ўргатишда жаҳон тарихининг минг йилликлари давомида яратилган, миллий қадриятлар билан узвий боғлиқ бўлган умуминсоний маънавий қадриятларига устувор аҳамият бериш муҳимдир.

Тарих курсини ўрганишдан мақсад шахсни маданий-тарихий контекстга ки-

ритиш, ўз-ўзини цивилизациялашган вақт-маконга йўналтириш бўлиши керак. Шунинг учун талабалар учун фактологияни эмас, балки воқеа тарихини мактаб тарих курсида ўрганганликлари сабабли тарих фалсафасини ўрганиш кўпроқ долзарбдир, чунки у мустақил фикрлашни шакллантиришга ҳисса қўшади, ривожланишнинг асосий йўллари тавсифловчи дунёқарашни кенгайтиради, инсоният жамияти ва кўп жиҳатдан ҳақиқий тарихий маконни тартибга солади.

Университет тарих курси учун асосий вазифа тафаккур тарихийлигини ривожлантиришдир. Тафаккур тарихийлиги маълумотли замонавий шахс маданиятининг энг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб, унинг чексиз фактлар қаторида воқеаларни адекват баҳолаш қобилиятини тавсифлайди. Тафаккурда тарихийликнинг йўқлиги, кўпинча, ўтмиш воқеаларининг бугунги кун мезонлари билан баҳоланишида намоён бўлади.

Тарихни ўқитиш жараёнида тафаккур тарихийлигини шакллантириш учун, имкон қадар ҳақиқатга яқин билимга эришиш учун ушбу фаннинг методологик асослари ва уларнинг ижтимоий тараққиётни тушунишдаги аҳамиятини кўриб чиқишга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Чунки тарихни қайта қуриш жараёнининг ўзига хослиги туфайли тарихни тўлиқ билиш мумкин эмас. Тарих фанининг ривожланиши жараёнида мутлақо бошқа кўплаб методологик ёндашувлар ишлаб чиқилди ва шаклланди.

Совет даврида кенг тарқалган марксистик назарияга мувофиқ, жаҳон тарихий жараёнини ижтимоий-иқтисодий формациялардаги кетма-кет ўзгаришлар жараёни сифатида кўрсатиш одатий ҳол эди. Бироқ марксистик-ленинча назария тарихий жараённи ўрганишнинг ягона методологияси сифатида тез орада совет давридаги илмий тадқиқотларни тўхтатиб қўйди ва тарих фани ва тизимнинг ривожланишига ҳеч қандай ижобий таъсир кўрсатмади. Марксизм-ленинизм методологияси мамлакатлар ва халқлар тарихий тараққиётининг хилма-хиллиги ва мураккаблигини эътиборсиз қолдириб, ўтмишни схематиклаштирди; жамиятдаги синфларга эътибор қаратиб, инқилобийликни мутлақлаштирди ҳамда халқларнинг маънавий даражасига аҳамият бермади. Формацион ёндашув социализм қуриш назарияси ва амалиёти ҳамда тегишли таълим ва тарбия назарияси доирасидан ташқарига чиқишга имкон бермади [6, с. 31].

Марксистик парадигмани рад этиш янги методологияни излашга олиб келди. Аммо бу жараён тугалланмаган ва ҳозирда тарих фанида тўпланган тажрибани қайта кўриб чиқиш давом этмоқда, чунки бугунги кунгача универсал методология мавжуд эмас.

МДХ давлатларида формацион назариянинг ўрнини босадиган бошқа назария сифатида цивилизациявий ёндашув тайёр когнитив парадигма сифатида кенг тарғиб қилина бошлади [1, с. 31]. Унга кўра, кишилик жамияти тараққиёти, бу назарияга кўра, алоҳида ижтимоий тизимлар – цивилизациялар тараққиёти даврлари йиғиндисидир.

XX-XXI асрлар бошидаги цивилизациялар назарияси формацион ёндашувнинг ўрнини босувчи, универсал парадигма сифатида фаол кўриб чиқила бошланди, чунки у ҳам аввалги каби миллий анъаналарни ўрганишга, миллий ғояни маъқуллашга, таълим ва тарбиявий вазифаларни бажариш, таълим ва тарбиянинг асосий тенденцияларини сақлаб қолиш борасида муҳим аҳамият

касб этди. Унинг ёрдами билан ҳам маиший, ҳам умумий тарихни тушунтириш мумкин, деб ҳисобланган. Цивилизациявий ёндашув ижтимоий-маданий тарих билан уйғунлашгани туфайли катта афзалликларга эга[5, с. 32].

Тараққиёт ғояси ўзининг концептуал аппарати, қадриятлар ва ғоялар тизими билан тарих фанининг эксклюзив мулки эмас, балки умумэтироф этилган фикрлаш тарзининг бир қисмига айланди. Ижтимоий ҳаётнинг мураккаблигини англашда тасниф ва тартибни жорий этган ҳолда бу назария узоқ вақт давомида инсоният ҳаётига оид янги маълумотларнинг чексиз тўпланишига бардош беради ва жамиятга сафарбарлик таъсирини ўтказди. Аммо бу ҳам парадигма бўла олмайди, чунки бу ҳолда жамиятнинг ривожланиши ҳақидаги тарихий ғоялар, кўпинча, ушбу назариянинг асосий ғоясига мос келмайди.

Бизнинг фикримизча, тараққиёт назариялари ва маҳаллий цивилизациялар назарияси синтези кўпроқ даражада адекват цивилизация онгини шакллантирувчи методологияни қуриш имкониятини очиб беради. Тарихий жараёни шу асосда идрок этиш, шунингдек, дунёнинг чексиз хилма-хиллигини ва шунинг учун у низоларсиз мавжуд бўлмаслигини англаш имконини беради[2, с. 89].

Ушбу ёндашувлардан ташқари, замонавий тарих методологиясининг ривожланишига муҳим қўшимча сиёсий тизимларни солиштириш ҳамда тарихий ва сиёсий жараёнлар ҳақида объектив хулосалар чиқариш имкониятини берувчи сиёсатшунослик ёндашуви ҳисобланади [4, с. 31].

Юқоридаги барча ёндашувлар бир-бирига нисбатан тўлдирувчилик функциясини бажаради. Тарихий жараёнларни ўрганишга турлича ёндашувларни билиш ва тушуниш тарихни ўрганиш жараёнида бирёқламаликни енгиш имконини беради, онг догматизмига йўл қўймайди, тарихий жараёни илмий тушунишга, тафаккурда историзмнинг ривожланишига ёрдам беради.

Услубий маданиятни шакллантириш талабанинг мустақил фикрлашини ривожлантиришга кўмаклашади. Ўрганиш предметининг методологик плюрализми асосидаги тарих фалсафаси йўналишидаги ўзгаришлар эса замонавий ахборот жамияти шароитида талабаларнинг гуманитар дунёқарашини шакллантиришга, бағрикенглик ва ўзаро тушунишни ривожлантиришга хизмат қилади.

Тарих фанини ўқитиш услубий плюрализмга ҳамда муаммоли таълимга асосланган бўлиши керак. Шу нуқтаи назардан тарихий жараённинг энг муҳим хусусиятларини кўрсатиш, унинг энг муҳим тенденцияларини кузатиш муҳимдир. Бунда асосий эътибор саналарга, фактларга эмас, балки тарихий жараёни изчил таҳлил қилишга қаратилади. Бу талабаларни дарсликларга мурожаат қилиш орқали воқеалар ҳақидаги билимларини тиклаш ва тўлдиришга ундаш учун мўлжалланган. Бугунги кунда танланган фактик материални билишга йўналтирилганлик ҳақиқий билимларни ўзлаштириш ва мавжуд билим ва малакаларни кенгайтириш учун мустақил фикрлайдиган, рақобатбардош, мустақил ишга йўналтирилган мутахассисни тайёрлаш нуқтаи назаридан муҳим ҳисобланади.

Тарихнинг ўқув фани сифатидаги мақсадини рўёбга чиқариш, илмий билимларни ривожлантириш орқали талабаларга тарихнинг фан эканлигини кўрсатиш бугунги кунда анча муҳим. Тарихий муаммоларни кўриб чиқишда талабалар қиёсий таҳлил қилишга ўрганадилар ва қўйилган муаммоли савол-

ларга жавоб бериш учун маълумотни мустақил излашни фаоллаштирадilar. Ҳақиқатга иложи борица яқинроқ билим олиш учун талабалар турли хил тарихий адабиётлардан фойдаланишлари керак. Бу муаммоли таълим оид вазиятларни ҳал қилишда шахсий-ижодий ёндашувнинг элементларидан биридир. Бунда талабалар ижтимоий ҳаёт фактларини таҳлил қилади ва танқидий баҳолайди, уларга тарихийлик, услубий, аксиологик ва гносеологик плюрализм нуқтаи назаридан ёндашишга интилади[3, с. 11].

Муаммоли масалани ечиш талабага оддий ёдлаш орқали олинган фактлар ва хронология ҳақидаги билимлардан кам бўлмаган кучли янги билимларни эгаллаш имконини беради. Бу муаммоли таълим мазмуни ва мотивацион ўзига хослиги билан ажралиб туради ва кўп жиҳатдан бўлажак мутахассис учун зарур бўлган тадқиқот-таҳлилий ва услубий-амалий кўникмаларни ривожлантиришга интилади.

Тарихни бундай ўрганиш жараёнида талабалар фикрлар тўқнашуви муқаррарлигини ва бошқа нуқтаи назарни ҳурмат қилиш зарурлигини тушунадilar. Бунда тарих ўқитишнинг асосий мақсади талабани мустақил фикрлашга ва ҳақиқатни излашга, ҳар қандай манба ва турли фикрларга таҳлилий ёндашишга, сабаб нуқтаи назаридан таҳлил қилинган тақдирда бой фактик материаллардан фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Тарихий жараённинг муайян муаммосини ўрганишда янги ёндашувлардан фойдаланиш, ҳақиқатни излаш бўлажак мутахассиснинг мустақил фикрлашини ривожлантиришга ёрдам беради, дунёқарашлар маконида талабанинг ўзини ўзи эркин белгилаши учун шароит яратади. Ижтимоий-маданий нақшлар контекстида умумий маданий компетенцияни шакллантиради ва шу билан кейинги касбий фаолият даврида мустақилликни таъминлайди.

Адабиётлар рўйхати; Библиографические ссылки; References:

1. Здерева Г. Современные проблемы методологии исторической науки и преподавания истории в вузе (RELGA №18 [140] 01.10.2006) // Современные проблемы методологии исторической науки и преподавания истории в вузе | Статьи | Главная | Научно-культурологический журнал (relga.ru)

2. Актуальные проблемы изучения и преподавания всеобщей истории в школе и вузе: материалы Международной научно-практической Конференции, г. Рязань, 20–21 апреля 2016 г. / отв. ред. М.В. Жолудов; Ряз. гос. ун-т имени С.А. Есенина. – Рязань, 2017. – 336 с.

3. Историческая наука и историческое образование в условиях глобальных трансформаций: XXV Всероссийские с международным участием историко-педагогические чтения / Уральский государственный педагогический университет ; главный редактор Г. А. Кругликова. – Электрон. дан. – Екатеринбург : [б. и.], 2021. – 1 CD-ROM. – Текст : электронный/

4. Актуальные проблемы преподавания истории в различных типах образовательных организаций. Коллективная монография. Ч. 8 / Отв. ред. Д.И.Н., проф., Л.В. Алексеева. Нижневартовск: изд-во НВГУ, 2021. 134 с.

5. Urakov D.J., Biykuziyev A.A., Xaynazarov B.B. va boshqalar, 2018. JAHON TARIXI (I TOM 1 QISM Qadimgi Sharq tarixi). Toshkent: Navro'z, 2018. -262 b.

6. Urakov D.J., Tursunov R.N., Biykuziyev A.A., Xaynazarov B.B., 2018. JAHON TARIXI (Qadimgi Sharq, Qadimgi Yunoniston va Rim tarixi). Toshkent: Navro'z, 2018. -258 b.